

Les redaccions catalanes de la *Carta del Preste Joan*

ABEL VÁZQUEZ MÁRQUEZ
Universitat de Barcelona
abelvazquez2@gmail.com

RESUM

El Preste Joan era un poderós rei-sacerdot cristià que governava un gran imperi a l'Extrem Orient. La seva llegenda va circular per tota Europa des de mitjans del segle XII gràcies a la famosa *Carta del preste Joan*, una epístola apòcrifa on aquest personatge descrivia el seu regne i totes les meravelles que contenia. El present article estudia les redaccions catalanes de la *Carta*, posant especial èmfasi en la versió del notari tortosí Jaume Despont (1383), que constitueix la primera traducció d'aquesta missiva a una llengua ibèrica. Una anàlisi conjunta dels testimonis catalans de la *Carta* revela la importància dels espais literaris francès i occità en la transmissió de la llegenda a l'àrea catalana. Aquest interès pel regne del Preste, a més, es relaciona amb el nou gust per l'exotisme que va promoure el gòtic internacional, i també amb l'expansió política i econòmica de la Corona d'Aragó cap a la Mediterrània oriental, un context que afavoria la popularitat d'aquests relats (bé que falsos) sobre els desconeguts territoris asiàtics.

Paraules clau: Preste Joan, geografia medieval, *mirabilia oriens*, notariat tortosí, literatura catalana medieval.

RESUMEN

El preste Juan fue un poderoso rey-sacerdote cristiano que gobernó un gran imperio en el Extremo Oriente. Su leyenda circuló por toda Europa, desde mediados del siglo XII, gracias a la famosa *Carta del preste Juan*, epístola apócrifa donde este personaje describía su reino y todas las maravillas que éste contenía. El presente artículo estudia las redacciones catalanas de la *Carta*, poniendo especial énfasis en la versión del notario tortosino Jaume Despont (1383), primera traducción de esta misiva a una lengua ibérica. Un análisis conjunto de los testimonios catalanes de la *Carta* revela la importancia de la tradición literaria francesa y occitana en la transmisión de la leyenda en el área catalana. Este interés por el reino del Preste se relaciona con el nuevo gusto por el exotismo promovido por el gótico internacional, y también con la expansión política y económica de la Corona de Aragón hacia el Mediterráneo oriental. Este contexto favoreció en gran manera la popularidad de estos relatos (aunque falsos) sobre las desconocidas tierras asiáticas.

Palabras clave: Preste Juan, geografía medieval, *mirabilia oriens*, notariado tortosino, literatura catalana medieval.

ABSTRACT

Prester John was a powerful Christian king-priest who ruled over a great empire in the Far East. His legend circulated throughout Europe since the middle of the twelfth century thanks to the famous *Letter of Prester John*, an apocryphal epistle where this character described his kingdom and all the wonders it contained.

This article studies the Catalan writings of the *Letter*, giving special emphasis on the version of the notary of Tortosa Jaume Despont (1383), which is the first translation of this letter into an Iberian language. A joint analysis of the Catalan testimonies of the *Letter* reveals the importance of the French and Occitan literary spaces in the transmission of the legend to the Catalan area. This interest in the Prester's kingdom is also related to the new taste for exoticism promoted by the International Gothic, and also to the political and economic expansion of the Crown of Aragon towards the Eastern Mediterranean, a context which favoured the popularity of these (albeit false) reports about unknown Asian territories.

Keywords: Prester John, medieval geography, *mirabilia oriens*, notary office of Tortosa, Catalan medieval literature.

1. Introducció: la llegenda del Preste Joan

A diferència d'altres llegendes populars durant l'edat mitjana (Alexandre el Gran, Carlemany, Artur), la història fabulosa del regne del Preste Joan no es remunta a una figura històrica concreta.¹ Aquest fastuós monarca oriental apareix per primer cop en un breu apunt de la crònica d'Otto de Freising, *De Duabus Civitatibus* (1143-1146). En el capítol 33 del llibre 7, Otto relata la visita del bisbe Hug de Jabala a la cort papal d'Eugeni III, reunida a Viterbo l'any 1145.² A més d'informar el pontífex sobre l'estat de Terra Santa i la destrucció d'Edessa, el bisbe sirià es va fer eco de les victòries militars de Joan, rei i sacerdot nestorià ("rex et sacerdos cum gente sua Christianus est, sed Nestorianos"), que no feia gaires anys havia infligit una greu derrota als samiards ("samiardos") de Pèrsia i Mèdia. Després, aquest poderós monarca s'havia proposat arribar fins a Jerusalem, però havia estat incapaç de travessar el riu Tigris, per la qual cosa va haver de donar la volta i tornar al seu regne. El bisbe de Jabala finalitzava la història posant èmfasi en la riquesa i l'esplendor inigualables d'aquest monarca, que a més es considerava un descendent dels Reis Mags de l'Evangeli.

El rei-sacerdot Joan s'hauria convertit en una anècdota intrascendent si no hagués estat per la famosa *Carta del Preste Joan*, un dels documents més remarcables de la literatura medieval. Actualment, el text de la *Carta* sobreviu en 469 manuscrits arreu d'Europa, evidenciant la seva popularitat entre les audiències de l'època. La versió llatina original fou editada per Frederick Zarncke l'any 1879, que va establir el text estàndard i cinc interpolacions (A, B, C, D i E) a partir de les quals haurien sorgit les versions en llengua vulgar. Zarncke coneixia 96 manuscrits, i en va emprar 74 per l'edició de la *Carta* llatina.³ Recentment, un estudi de Bettina Wagner ha qüestionat el treball editorial de Zarncke, proposant una nova organització de les variants textuals i de la transmissió manuscrita de la *Carta*.⁴ Amb tot, la versió de Zarncke continua sent vàlida i utilitzada per altres estudiosos de la llegenda.⁵ D'altra banda, s'han do-

1 Les redaccions catalanes de la *Carta del Preste Joan* tenen un pes significatiu en el Treball de Fi de Màster que estic realitzant sobre la presència d'aquesta figura en la literatura catalana medieval. Agraïxo a la directora, Meritxell Simó, els seus valuosos consells i aportacions. També vull agrair a Jacobo Vidal la lectura atenta de l'article i els seus suggeriments al respecte. D'altra banda, al llarg de l'article empro les abreviatures "reg." (registre), "ms." (manuscrit), "no." (número), "ed." (editat) i "cap." (capítol).

2 O. de Freising, *De Duabus Civitatibus*, p. 365.

3 F. Zarncke, "Die Priester Johannes", p. 872-908.

4 B. Wagner, *Die 'Epistola presbiteri Johannis'*, p. 150-216.

5 Per exemple, a M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*; K. Brewer, *Prester John: The Legend*.

cumentat versions de la *Carta* en francès antic, occità,⁶ italià,⁷ castellà,⁸ rus, serbi⁹, català i altres llengües europees.

En la *Carta* original, escrita cap al 1165,¹⁰ el Preste Joan saluda l'emperador bizantí Manuel I Comnè¹¹ i critica el seu costum de fer-se adorar com un déu.¹² Manuel és el destinatari més habitual de la missiva, però algunes còpies llatines citen Frederic Barba-roja, el papa Alexandre III o altres dirigents europeus com a receptors de l'epistola.¹³ Després de proclamar la seva fe cristiana i el compromís de reconquerir el Sant Sepulcre, el Preste passa a descriure el seu imperi, les tres Índies, habitades per una gran varietat d'animals exòtics (elefants, camells, hipopòtams, l'au fènix, etc.) i de tribus monstruoses que li rendeixen obediència i tribut (pigmeus, cinocèfals, amazones, gegants, ciclops, els pobles apocalíptics de Gog i Magog, etc.). Tota la terra està banyada pel riu Ydonus, provinent del paradís terrenal, que arrossega al seu pas una gran quantitat d'or i pedres precioses.¹⁴ Aquesta abundància material permet que no existeixin la pobresa, el robatori, l'avarícia o la calúmnia. Tampoc hi ha propietat privada, i el Preste no dubta a compartir tots els seus béns amb els visitants i els pelegrins que acudeixen a veure'l.¹⁵ Per últim, la mentida i l'adulteri estan penats amb la mort, i de fet tothom es regeix per l'honestedat i la bona fe.¹⁶

Malgrat l'harmonia interna que estructura el regne, el Preste Joan pot veure's obligat a anar a la guerra. En aquests casos, els seus exèrcits marxen precedits per grans creus d'or transportades en carros de guer-

6 Per a les versions franceses i occitanes, vegeu M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*; G. Zaganelli, *La Lettera del Prete Gianni*.

7 Per a les versions italianes, vegeu L. Bartolucci. "Ancora sulla *Lettera*", p. 15-23,

8 Per a les versions en castellà, vegeu E. Popeanga, "La carta de Preste Juan", p. 149-160; T. González Rolán Rolán, "Viaje imaginario y utopía", p. 97-117; A.B. Chimeno del Campo, *El Preste Juan en los Libros*.

9 Per a les versions eslaves, vegeu A. A. Vasiliev, "Prester John and Russia", p. 187-196.

10 La datació de la *Carta* és encara dubtosa. Segons A. de Trois-Fontaine, *Chronica*, p. 848-49, la missiva fou enviada l'any 1165, però la seva obra és de 1232, el que resta credibilitat a la font. En un manuscrit, (Ms. 56, B. Wagner, *Die 'Epistola presbiteri Johannis'*, p. 53) es dona la data de 1170. Segons Zarncke, degué ser escrita abans de 1177, quan Alexandre III envia una carta de resposta al Preste (F. Zarncke, "Die Priester Johannes", p. 877-878). Edmond Faral proposa una data més primerenca, 1150-1160, ja que va detectar paral·lelismes textuais amb el *Roman d'Enéas* i l'anònim *Sept Merveilles du Monde* (E. Faral, *Recherches sur les sources latines*, p. 181-187).

11 *Epistola Presbiteri Iohannis*, § 1.

12 *Epistola Presbiteri Iohannis*, § 4.

13 Vegeu tots els diferents destinataris a B. Wagner, *Die 'Epistola presbiteri Johannis'*, p. 25-132.

14 *Epistola Presbiteri Iohannis*, § 21.

15 *Epistola Presbiteri Iohannis*, §§ 45-4.

16 *Epistola Presbiteri Iohannis*, §§ 51-52.

ra.¹⁷ A més, el Preste sempre viatja amb una copa d'or plena de terra per recordar que tota glòria terrenal és passatgera. Al costat, però, hi ha una copa de plata plena de riqueses per tal que tothom conegui la seva magnificència.¹⁸ En aquest sentit, el Preste viu en un fabulós palau construït a imatge del que, segons la llegenda, l'apòstol Tomàs havia erigit pel rei indi Gondofar.¹⁹ Les teulades, les columnes i els paviments del palau estan coberts amb pedres precioses que irradien poders benèfics, i en una fastuosa cambra es guarda un gran mirall on el Preste pot veure reflectits els seus enemics.²⁰

Tots aquests elements suposen una continuació de la vasta tradició llibresca que associava el món de les meravelles amb l'Índia i l'Extrem Orient. Les *mirabilia oriens*, en efecte, eren un motiu popular des de l'antiguitat clàssica, puix ja els autors grecs descrivien l'Índia com una terra de meravelles, monstres i riqueses ingents.²¹ Aquesta visió fabulosa va passar acríticament als compendis geogràfics que va heretar l'alta edat mitjana, com la *Naturalis Historia* de Plini el Vell (acabada l'any 77 d.C.) o la *Collectanea rerum memorabilium* de Gai Juli Solí (segle IV),²² i es va anar perpetuant a través d'enciclopèdies, cosmografies, tractats geogràfics i mapes. La nostra *Carta*, doncs, amalgamava tots aquests materials procedents de fonts antigues diverses, "and it was just this fact which helped to convince people of the existence of that empire, for all their sources confirmed that the marvels existed in those distant parts of the world".²³

La creença en el regne mític del Preste, de fet, fou crucial durant els últims compassos de la Cinquena Croada (1217-1221). Després de la presa del port egipci de Damietta l'any 1219, els líders de la Croada van poder escoltar les notícies sobre les primeres victòries de Genguis Khan a Àsia, però van confondre aquest cabdill mongol amb un poderós aliat cristià, el "rei David", que fou identificat amb el Preste.²⁴ Els exèrcits croats van esperar l'arribada miraculosa del Preste fins al juliol de 1221, i aquest retard fou crucial pel fracàs final de la Croada.²⁵

17 *Epistola Presbiteri Iohannis*, § 47.

18 *Epistola Presbiteri Iohannis*, §§ 48-49.

19 *Epistola Presbiteri Iohannis*, § 56.

20 *Epistola Presbiteri Iohannis*, § 71.

21 R. Wittkower, "Marvels of the East", p. 159-163.

22 L'obra també va circular amb els noms *De mirabilibus mundi* i *Polyhistor*.

23 *Ibidem*, p. 181.

24 Així apareix en una carta de Jacques de Vitry al papa Honori III del 18 d'abril de 1121 (J. de Vitry, *Epistola VII*, p. 624-249). El "rei David" era el protagonista d'una profecia sobre la derrota de l'Islam que Jacques hauria llegit a Egipte. En realitat, aquesta profecia (coneguda avui dia amb el nom *Relatio de Davide*) era un relat distorsionat sobre les conquestes de Genguis (K. Brewer, *Prester John: The Legend*, p. 101-106).

25 J. Richard, "The *Relatio de Davide*", p. 130-158.

Ja a mitjans del segle XIII, la puixança de l'imperi mongol va deixar de ser un rumor fantasiós i deformat per les esperances croades i es va convertir en un perill real que va trastocar el panorama geopolític de la Cristiandat occidental. Per això, diferents líders europeus van començar a enviar ambaixades i missions per l'Àsia central amb l'objectiu de reunir informació sobre aquestes terres desconegudes. Les expedicions també eren motivades pels rumors d'una possible conversió al cristianisme d'aquests pobles, el que catapultaria una poderosa aliança contra l'Islam.²⁶

La majoria d'aquests exploradors europeus van identificar la figura del Preste Joan amb un líder nestorià derrotat per Genguis Khan al principi del seu regnat, Togrul (c. 1130-1203), cap de la tribu dels keraites.²⁷ Altres van incloure en els seus relats decebedores descripcions de l'imperi del Preste, que no era ni tan fabulós ni tan poderós com afirmava la *Carta*.²⁸ Davant aquests resultats, el mite es va desplaçar cap a Etiòpia, una translació impulsada pels creixents contactes establerts entre aquest país africà i Europa ja des de principis del segle XIV.²⁹ Amb el temps, el terme "Preste Joan" va passar a designar el títol de l'emperador etiop, mantenint-se aquesta assumpció a Europa fins a pràcticament el segle XVIII.³⁰

Actualment, la hipòtesi més acceptada situa els orígens històrics de la llegenda en la figura de Ye-Liu-Ta-Che (1087-1143), el cabdill de la tribu mongòlica dels kara-kitai. Aquest grup havia derrotat les forces del soldà seljúcida Ahmad Sanjar (d'aquí el terme "samiardos" que apareix a la crònica d'Otto) durant la històrica batalla de Katvan el 9 de setembre de 1141. La notícia hauria arribat de forma distorsionada als estats croats llatins, i d'allà a Occident, donant inici a la llegenda del Preste.³¹ Altres autors, però, han proposat hipòtesis ben diferents que situen l'origen

26 A.G. Hauf, "Història versus literatura", p. 334-336.

27 Els autors occidentals empenen el terme "Unc" o "Unc Can" per referir-se a Togrul, una deformació del seu títol alternatiu, "Ong Khan". Segons William de Rubruck, aquest "Unc Can" és el germà del Preste (W. de Rubruck, *Itinerarium*, cap. XVII, § 3), però Bar Hebraeus (B. Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 447-449) i Marco Polo (M. Polo, *Livres des merveilles* caps. 65-68) els consideren el mateix personatge.

28 Destaca el missioner franciscà Odoric de Pordenone (fl. 1318-1329), que va assegurar haver passat per la terra del Preste Joan ("Prestigane"), deixant escrit que "non est centesima pars eius quod quasi pro certo dicitur de ipso" (O. de Pordenone, *Relatio*, cap. XXXII, § 1).

29 La nova ubicació apareix per primer cop a la descripció d'Etiòpia de Jordà de Catalunya (fl. 1302-1330): "et portant eum ad imperatorem Aethiopiū quem vos vocatis Prestre Johan" (J. de Catalunya, *Mirabilia Descripta*, p. 56). Per a les relacions diplomàtiques entre Etiòpia i Occident en aquesta època, vegeu M. Salvatore, "The Ethiopian Age", p. 593-627.

30 Benito Jerónimo Feijóo y Montenegro (1676-1764) és el primer autor conegut en negar l'existència del Preste Joan i del seu regne. Vegeu al respecte K. Brewer, *Prester John: The Legend*, p. 270-271.

31 Aquesta hipòtesi fou plantejada per primer cop per G. Oppert, *Der Presbyter Johannes in Sage*, p. 158, i F. Zarncke, "Die Priester Johannes", p. 868. És acceptada per autors contemporanis com K. Brewer, *Prester John: The Legend*, p. 7-8.

del rei-sacerdot a Geòrgia,³² Pròxim Orient,³³ Etiòpia³⁴ o en les profecies apocalíptiques que circulaven per tota la Mediterrània sobre un príncep-salvador que alliberaria Jerusalem.³⁵

D'altra banda, una segona branca de la bibliografia ha emfatitzat el caràcter utòpic de la *Carta*, que es pot interpretar com la representació d'un estat ideal que tot Occident havia de prendre com a model: les Índies del Preste formen una societat lliure de vicis i pecats, rica i abundant, i perfectament unificada sota l'autoritat del monarca-sacerdot, que aglutina el poder temporal i espiritual. Una situació, doncs, pràcticament oposada a la de l'Europa feudal del segle XII.³⁶ Seguint en el terreny polític, hom també ha assenyalat el caràcter antibizantí del text, ja que el Preste inicia la missiva amb uns desdenyosos comentaris cap a Manuel Comnè.³⁷ Per això, diversos autors han defensat l'autoria d'un clergue vinculat a l'entorn dels emperadors alemanys, que eren molt hostils cap a les pretensions monopolitzadores de Bizanci.³⁸ Bernard Hamilton, de fet, ha proposat que la *Carta* hauria sortit directament de la cancelleria imperial de Frederic Barba-roja, constituint, a més, una apologia del model de govern defensat per l'emperador: la unificació absoluta del poder temporal i l'espiritual en la figura del monarca, quedant l'Església subordinada a la seva autoritat.³⁹

Però, com ja reconeixia Helleiner,⁴⁰ el possible missatge polític de la *Carta* es dilueix entre tanta descripció meravellosa, que constitueix l'autèntic atractiu del document i la raó per la qual va continuar sent tan popular en els segles següents. Així doncs, la *Carta del Preste Joan* va influenciar fortament les percepcions europees sobre l'Orient, quedant definit com una terra aberrant i meravellosa que constitueix "el receptáculo de los sueños donde se liberan los deseos insatisfechos de la cristiandad pobre y amordazada".⁴¹ Aquesta visió tipificada d'Orient, d'altra banda, aporta un sentit a totes les realitats asiàtiques desconegudes

32 P. Bruun, *Die Verwandlungen des Presbyters Johannes*, p. 279-314.

33 V. Slessarev, *Prester John: The Letter*, p. 88-92.

34 C. Marinescu, *Le Prêtre Jean, son pays* 1923.

35 F. Kampers, *Die Deutsche Kaiseridee*, pp. 58-70. Kampers cita com a exemple l'*Oracle Tiburtí*, que parla de d'un últim emperador grec i romà que conquerirà Jerusalem i dipositarà les seves insígnies reials al Puig del Gòlgota per simbolitzar la seva submissió a Déu.

36 L. Olschki, *Storia letteraria*, p. 194-213.

37 El Preste anomena despectivament als súbdits de Manuel com a "Graeculi" ('petits grecs') i critica la costum de l'emperador de fer-se adorar com un déu (*Epistola Presbiteri Iohannis*, § 4). R. van Waard, *Etudes sur l'origine*, p. 171, 185-188. Ell, però, proposa un autor oriünd de Sicília, on hi havia un notori sentiment antibizantí.

38 K.F. Helleiner, *Prester's John Letter*, pp. 51-52. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 36-37.

39 B. Hamilton, "Prester John and the Three Kings", p. 171-185.

40 K.F. Helleiner, *Prester's John Letter*, p. 52.

41 J. Le Goff, *La civilización del occidente medieval*, p. 115.

pels europeus, que projecten sobre aquests territoris un catàleg d'imatges heretades de la tradició llibresca que ajuden a explicar, controlar i integrar dins de la mateixa cosmovisió cristiana aquesta "alteritat oriental" que no poden comprendre.⁴²

2. Les redaccions catalanes de la *Carta*

Un cop hem definit el desenvolupament de la llegenda del Preste i quines han estat les principals interpretacions que ha suscitat, ens centrarem ara en la recepció de la *Carta* a Catalunya. Anna Cornagliotti començava el seu estudi sobre el tema observant que "poteva sembrare strano che un testo tanto affascinante e tanto noto come la *Lettera del Prete Gianni* non avesse lasciato tracce più consistente nella letteratura catalana".⁴³ La investigació en torn la qüestió, amb tot, ha desmentit l'afirmació de l'estudiosa, com tot seguit veurem.

La *Carta* catalana més antiga que coneixem es troba dins el protocol notarial de 1383 del notari tortosí Jaume Despont,⁴⁴ que fou notari del Consell de la ciutat entre finals de segle XIV i principis del XV.⁴⁵ El text, bé que incomplet, ocupa les primeres planes del manuscrit (ff. 2r-6v), i constitueix la primera traducció a una llengua ibèrica del famós document apòcrif.⁴⁶ Fou publicat per primer cop per Enric Bayერი i Bertomeu l'any 1925, però l'erudit no va reconèixer la temàtica de la *Carta*, i la va presentar simplement com una "descripció geogràfica novelesca en català del segle XIV".⁴⁷ El manuscrit, a més, va estar molts anys sense localitzar, perquè després de la Guerra Civil fou traslladat des de Tortosa a l'Arxiu Històric de Tarragona. La notícia del seu redescobriment no va ser publicada fins a l'any 2006 per Anna Maria Compagna, que el va localitzar a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre.⁴⁸

La ciutat de Tortosa a la baixa edat mitjana constituïa un centre polític, religiós i econòmic de primer ordre. Era el tercer nucli urbà més gran de Catalunya, superat només per Barcelona i Perpinyà. També posseïa el territori municipal més gran del Principat, segons constava a la donació efectuada per Ramon Berenguer IV després de la conquesta de 1148, i era cap del bisbat més extens de la Corona, amb territoris a València, Ca-

42 La visió orientalista fou descrita i denunciada per Edward Said a la seva famosa obra *Orientalism*. Amb tot, Said es va centrar sobretot en l'orientalisme colonial dels segles XIX i XX.

43 A. Cornagliotti, "Una redazione catalana", p. 360.

44 El manuscrit està inventariat com a registre 1145, Caixa 12, dels protocols de Tortosa, i està actualment dipositat a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre (ACBEB).

45 E. Querol, I. J. Baiges, J. Vidal, "La cultura escrita", p. 140.

46 *Ibidem*.

47 E. Bayერი, "Una descripció geogràfica novelesca", p. 29.

48 A.M. Compagna, "I testi di viaggio", p. 253-263.

talunya i Aragó.⁴⁹ En aquest context, “notaris, juristes, metges i mestres de gramàtica contribuïen a conformar el pòsit intel·lectual i literari de la comunitat, amb una tradició i uns interessos no sempre concordants amb l’ortodòxia eclesiàstica”.⁵⁰

En concret, la professió notarial té una importància considerable en la transmissió de la literatura catalana medieval. Conservem, en aquest sentit, diferents protocols notarials que contenen fragments d’obres literàries en vers o prosa escrits en llengua vulgar.⁵¹ La presència de la nostra *Carta* en un manuscrit notarial, doncs, confirma que la literatura no només circulava al voltant de la monarquia o dels centres eclesiàstics més punters, sinó també en l’àmbit professional laic.

El text de la *Carta* va precedir per la invocació religiosa “Ihesus Christus Filius Dei” i per l’epígraf “Historia”, que és un terme habitual per introduir la *Carta* en la tradició manuscrita.⁵² Això mostra, d’altra banda, que la missiva apòcrifa era tractada amb cert escepticisme per part del notari Jaume Despont, com és comú en altres copistes del document.⁵³

La versió transmesa per Despont inclou tots els elements icònics de la llegenda. El Preste Joan saluda el seu destinatari, en aquest cas, “Ffrenderich emparador de Roma”,⁵⁴ i critica fortament el cristianisme bizantí, que nega la Trinitat: “els grechs variegen a la fe catholica ço es Paraclitum a Patre et Fillio separantes”.⁵⁵ Després, el Preste reafirma el seu compromís de reconquerir Jerusalem i presenta la magnificència i el poder del seu regne: “nos som pus alta corona, e pus noble, e de maior poder, e millor terra, e pus habundada que en tot lo mon sia, axi com de grans ciutats e de forts castells, e de viles, ab habundancia d’or, e d’argent e de pedres precioses de totes maneres”.⁵⁶ Seguidament, el Preste descriu les tres Índies i totes les criatures fabuloses que l’habiten: els caníbals del desert de “Truells”, els pobles de Gog i Magog, la tribu de dones barbudes, gossos grans com cavalls, grius, sarrains, lleons i unicorns que

---

49 Sobre la importància política de la ciutat durant aquesta època, vegeu J. Vidal. *Les obres de la ciutat*.

50 E. Querol, I. J. Baiges, J. Vidal, “La cultura escrita”, p. 138.

51 A.M. Compagna, “La tradición extravagante de la literatura”, p. 63-71.

52 També s’utilitzen els termes “Epistola”, “Littera”, “Liber” o “Descriptio regiones Indie”. Vegeu totes les opcions a K. Brewer, *Prestre John: The Legend*, p. 18.

53 Alguns exemples d’escepticisme en torn la *Carta*: “Sermo incredibilis, crede si vis, non est ewangelium” (Ms. 120, B. Wagner, *Die ‘Epistola presbiteri Johannis’*, p. 88-89, s. XV). “Pseudoepistola” (Ms. 204a, B. Wagner, *Die ‘Epistola presbiteri Johannis’*, p. 131). “si uis credere, crede” (Ms. 183, B. Wagner, *Die ‘Epistola presbiteri Johannis’*, p. 122, s. XII).

54 ACBEB, Reg. 1145, f. 2r. La transcripció de Bayerni presenta alguns errors menors, per això, les cites de la *Carta* s’han realitzat a partir del mateix manuscrit. En aquest sentit, dono les gràcies a Jacobo Vidal per haver-me donat accés a les fotografies de les pàgines en qüestió.

55 ACBEB, Reg. 1145, f. 2r.

56 ACBEB, Reg. 1145, f. 2v.

lluiten aferrissadament en mig d'un bosc ... El text s'interromp quan parla dels gegants, deixant la resta del foli i tot el següent en blanc.

Aquesta *Carta* ha estat tractada per diferents estudiosos, i ha suscitat molts debats al voltant de la seva relació amb les tradicions llatines i vulgars que ens transmeten el document. Eugenia Popeanga, una de les primeres romanistes en estudiar el text, va aventurar que podria derivar de la versió francesa en prosa, ja que ambdues redaccions presentaven certa "semejanza en la organización de la materia presentada".⁵⁷ Les versions franceses i occitanes de la *Carta* foren editades el 1982 per Martin Gosman, que va comptabilitzar un total de 25 còpies franceses, dues en vers i la resta en prosa. Gosman va dividir les versions prosaiques en dues redaccions: P-1 (c. 1242), basada en un model llatí amb la interpolació B i alguns paràgrafs de la C, i P-2 (c. 1310), una versió reduïda de P-1 amb algunes meravelles inèdites (una descripció ampliada dels cinocèfals, els ocells càlids i l'Arbre de la Vida amb el crisma sagrat) i un atac visible cap als ordes militars. P-1, a més, se subdivideix en dues redaccions: la dels manuscrits EIBAQFPHJ, i la dels manuscrits LSRKCONMDG. La versió occitana (Occ, s. XV), per la seva banda, té certa influència de P-1 en el contingut i la redacció, però es caracteritza sobretot per incloure la majoria de paràgrafs de totes les interpolacions, el que va a portar a Gosman a suggerir que provenia d'un model llatí encara desconegut.⁵⁸ Per últim, existeix una segona versió occitana (Occ II, s. XIV), molt més reduïda, que deriva de P-1.⁵⁹

La qüestió de les fonts de la *Carta* de Despont va ser represa de nou per Compagna quan va anunciar el redescobriment del manuscrit notarial l'any 2006. Ella va rebutjar les hipòtesis de Popeanga i va proposar que el text català estava emparentat amb la versió occitana.⁶⁰ Compagna es va basar en la confrontació dels primers paràgrafs de les dues versions, que tot seguir reproduïm parcialment:

Mestre Johan, per la gràcia de Déu entre los reys cristians de les Índies emperador e rey cristià, a tu, Ffrederich, emperador de Roma, e en entrament de tota amor. A tu ha plagut a nos trametre tos nobles missatgers ab letres de pregaries que-t fessem saber qual fe tenim e lo poder que havem e quals coses e meravelles son en les nostres terres; nos te trameten a dir per nostres pròpies letres tot ço que vols saber per nostre libre çertanament.⁶¹

Pestre John, per la gracia de Dieu entre los reys dels Crestians de las Hindias enperador e rey crestian, a tu, Frederich, enperador de Roma, salut e intrament de tota amor. A tu ha plagut a nos

57 E. Popeanga, "La carta de Preste Juan", p. 157.

58 M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 536.

59 *Ibidem*, p. 22. i 117.

60 A.M. Compagna, "I testi di viaggio", p. 260.

61 ACBEB, Reg. 1145, f. 2r.

trametre tos nobles messages an letras pregans que fezessem saber de nos, qual fe tenim ni lo poder que avem ni quals causes maravilhosas son en las nostres terres. Nos ti trametem per nostres *propias* letras tot so que voles saber per nostre libre ser-tanament.⁶²

El text català, en efecte, segueix fidelment la versió occitana fins a quedar interromput al paràgraf dels gegants. La relació entre les dues missives no resulta estranya si considerem les connexions literàries que existien entre Tortosa i l'àrea occitana. En aquest sentit, destaca la presència de les *Homilies de Tortosa* (c. 1200) que contenen 20 sermons en llengua occitana.⁶³ A més, cal no oblidar que la restauració de la diòcesi tortosina després de l'expulsió dels musulmans va ser liderada per un home de la França meridional, el bisbe Gaufred d'Avinyó, antic abat de la comunitat de canonges de Sant Ruf. Gaufred i alguns companys avinyonesos van impulsar la creació del Capítol l'any 1155, i també van formar la primitiva biblioteca catedralícia, que hauria comptat amb manuscrits litúrgics, jurídics i literaris provinents del territori occità.⁶⁴ Tot i que la biblioteca va anar augmentant en els segles posteriors, la rellevància d'aquests primers manuscrits és indubtable, i tot just reforça la vinculació de Tortosa amb Occitània.

Amb tot, cal tenir present que la versió de Despont presenta alguns fragments divergents respecte la versió occitana. En els comentaris contra el cristianisme grec, el Preste català puntualitza que “nos seguim la doctrina de sent Thomas apòstol”,⁶⁵ una referència que no apareix ni a la versió occitana ni a les redaccions franceses.⁶⁶ En la descripció del desert de Babilònia, a més, el text de Despont explica que el sepulcre de Daniel es troba dins la torre de Babel,⁶⁷ una indicació que tampoc es troba en les versions editades per Gosman. Tanmateix, la menció a la famosa construcció bíblica, tot i no allotjar el cos del profeta, sí que està inclosa en les versions en prosa⁶⁸ i en el text llatí original.⁶⁹ Per últim, cal reconèixer que els tres últims paràgrafs de la *Carta* catalana (la cacera de l'unicorn, l'au fènix i els gegants) no poden ser confrontats amb la versió occitana,

62 Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 505.

63 Les *Homilies* han estat estudiades per Josep Moran, “Aspectes sintàctics”, p. 71-76.

64 E. Querol, I. J. Baiges, J. Vidal, “La cultura escrita”, p. 135.

65 ACBEB, Reg. 1145, f. 2r.

66 Vegeu els fragments anàlegs de la versió occitana (Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 505), P-1 (Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 144-145 i 290-291) i P-2 (Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean* p. 436).

67 “La qual província afronte ab lo gran desert de Babilònia on és lo deffici de la torre Babel e de Babilònia pres la qual torre lo cors de Daniel profeta jau”. ACBEB, reg. 1145, f. 2v.

68 Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 154-155 i 300-301 (P-1), Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 441 (P-2) i Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 506 (Occ).

69 K. Brewer, *Prester John: The Legend*, p. 46.

perquè justament el foli on es trobarien aquests fragments va ser estripat del manuscrit que va utilitzar Gosman.⁷⁰

Les divergències entre la *Carta* occitana i la *Carta* de Despont s'expliquen gràcies a l'existència d'una font llatina comuna detectada per Tomás González Rolán en un estudi posterior.⁷¹ Es tracta del text *Bearbeitung III*, editat per Wagner i present en tres manuscrits dels segles XIV-XV.⁷² Reproduïm novament l'inici d'aquest text corresponent als fragments de les versions catalana i occitana que hem citat més amunt:

Presbiter Johannes, dei gratia inter reges mundi christianos Indorum imperator et rex christianissimus, tibi Frederico imperatori Romanorum salutem et amorem. Intimaren obis placuit litteris suplicis precibus, ut fidem nostrum et potenciam regnique rerum existenciam nostro conscripto calamo refferamus, que dilectionis gratia libenter admittimus rectam rerum seriem presentibus declarare. Et si qua sunt aput nos que sunt tuo conspectu placida nec differas rescribere, quoniam pistulata mora postposita quam cicius letissime remitemus.⁷³

La identificació de la font llatina explica amb tota claredat les divergències entre els textos català i occità que hem detectat. El text llatí sí que conté la referència a sant Tomàs que s'observa en la versió de Despont: "Nos autem doctrina beati Thome appostoli".⁷⁴ També inclou els fragments relatius a la cacera de l'unicorn, l'au fènix i els gegants que no estan presents en el text occità. Tot això ens indica que la versió catalana de la *Carta* es troba més propera a l'original llatí. Per consegüent, González Rolán proposa "que el arquetipo fue redactado originariamente en catalán y posteriormente copiado por un anónimo autor occitano, que se permite alguna libertad mayor, si bien respetando en general en el pleno del contenido su modelo catalán".⁷⁵ En aquest sentit, les divergències que presenta el text occità s'expliquen per la influència de la versió prosaica francesa P-1.

La segona còpia catalana de la *Carta* de la qual tenim notícia es troba al manuscrit B 32 de la Pierpont Morgan Library, un recull miscel·lani completat el 27 de febrer de 1461 per Joan Garcia Mosquerole, tal com

70 Es tracta del f. 9. Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 510.

71 T. González Rolán, "Viaje imaginario y utopía", p. 109-112.

72 El text *Bearbeitung III* està editat a B. Wagner, *Die 'epistola presbiteri Johannis'*, p. 428-435. Es troba en tres manuscrits conservats a les biblioteques de San Lorenzo de El Escorial (L.I.27, f. 20r-36v), Národní knihovna de Praga (VIII.D.1, ff. 243v-244v) i Apostòlica Vaticana (Vat. lat. 717, f. 1r-26r).

73 B. Wagner, *Die 'epistola presbiteri Johannis'*, p. 428.

74 *Apud* T. González Rolán, "Viaje imaginario y utopía", p. 114.

75 *Ibidem*, p. 116.

ens informa el colofó del manuscrit (f. 130v).⁷⁶ La missiva del Preste encapçala el conjunt de textos (ff. 1v-6v), i fou editada per primer cop per Anna Cornagliotti l'any 1997.⁷⁷ Transmetia, segons aquesta estudiosa, una “redazione tardiva, contaminata e con numerosi errori peculiari, che contiene soltanto due terzi delle leggenda”.⁷⁸ A més de la *Carta*, el manuscrit inclou diverses obres de caràcter devocional⁷⁹, cosa que el vincula amb l'àmbit religiós dominic o franciscà.⁸⁰

La *Carta* està introduïda per la invocació religiosa “IHESUS”, i inclou els motius més importants del mite geogràfic: el cristianisme del Preste, el compromís de reconquerir Terra Santa i el catàleg de bèsties, tribus i meravelles índies, que s'interromp en parlar dels exèrcits de l'imperi. Cornagliotti va emparentar el text amb la versió francesa P-2 per la presència de nombrosos paràgrafs afins. Així, la *Carta* catalana està dirigida “al Sant Pare de Roma e al nostre car amich lo Rey de França”,⁸¹ i a P-2 “a l'empereur de Romme et au roy de France, noz amis”,⁸² Cornagliotti atribueix el canvi de destinatari a una “comprensible vicinanza grafica”.⁸³ A més, la versió catalana inclou les descripcions dels cinocèfals, els ocells de naturalesa càlida i l'Arbre de la Vida,⁸⁴ els quals, com hem vist, foren identificats per Gosman com els tres temes que distingien la versió de P-2. Amb tot, Cornagliotti va identificar també alguns passatges derivats de P-1 “che fanno sospettare una provenienza dalla famiglia di P-2 contaminata con quella di P-1”.⁸⁵

Aquesta *Carta* també inclou alguns elements que divergeixen de les versions franceses. El més significatiu és la descripció dels blèmies, “una manera de gents qui són molt grants e han lo cap dins los pits e són les sptales molt altes e han los peus de cavall e són forts e no mengen sinó blat e ordi e civada e herbes e beuen aygua, e de aquests fem missatgers qui porten nostres letres, e no vesten sinó pell de camell”.⁸⁶ Aquestes curioses criatures són descrites a la *Naturalis Historia* de Plini: “Blem-

76 Colofó citat per L. Bartolucci i F. Bellini, “Su una versione catalana”, p. 198: “Expletus fuit liber iste per me, Johannem Garcia Mosquerole, de mense februarii, die vero xxvii, anno m ccclx primo. Deo Gratias Eiusque genitrici, Virgini Matri Marie, elevando Corpus Domini nostri Jhesu Cristi. Amen”.

77 A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 359-379.

78 *Ibidem*, p. 360.

79 Vegeu tots els continguts del manuscrit a C. Ryskamp (Ed.), “Twenty-first Report”, p. 36.

80 A.M. Compagna, “I testi di viaggio”, p. 254.

81 Ed. A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 366.

82 Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 436.

83 A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 360.

84 Ed. A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 374-376. Els passatges anàlegs de P-2 es troben a Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 472-474.

85 A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 362.

86 Ed. A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 376.

mys traduntur capita abesse, ore et oculis pectori adfixis”,⁸⁷ i també a les obres de Solí⁸⁸ i Isidor de Sevilla⁸⁹. Un altre apunt inèdit és el topònim de la terra dels pigmeus, “Cerònia”⁹⁰, que en les versions franceses s’anomena “Piençonie” o altres termes derivats.⁹¹ Novament, el terme sembla provenir de Plini: “Gerania ubi Pygmaeorum gens fuisse proditur”.⁹²

Per últim, la *Carta* catalana divergeix respecte dels models francesos i occitans en el fragment de les deu tribus d’Israel, que estan separades de l’imperi del Preste per un riu de pedres impossible de creuar excepte els dissabtes, quan s’atura. El motiu, que fou molt popular durant l’edat mitjana, té el seu origen en la literatura rabínica, on el riu rep el nom de Sambation.⁹³ Les versions editades per Gosman fan referència a la rivalitat entre el poderós rei de les tribus i el Preste, assegurant, però, que els fills d’Israel li rendeixen homenatge amb un gran tribut anual d’or i argent.⁹⁴ La versió catalana, en canvi, omet la menció del tribut, i relata que “los Jueus entren en nostra terra per mercaderies han a fer a nostra voluntat, han de passar en lo dissapte; emperò nos no volem que passen los nostros castells, mes dellà compren e venen”.⁹⁵ Per últim, atorga un nom al rei israelià, “lo grant rey Daniel”.⁹⁶ Cap d’aquestes especificacions es troben en les versions franceses i occitanes, i tampoc en el text llatí original, que explica simplement que “Ultra flavium vero lapidum sunt X tribus Iudaeorum, qui quamvis fingant sibi reges, servi tamen nostri sunt et tributarii excellentiae nostrae”.⁹⁷

Aquests fragments divergents emparenten el text català amb una versió hebrea de la *Carta* que fou impresa a Constantinoble l’any 1591, tal com han demostrat Bartolucci i Bellini.⁹⁸ El text en qüestió pertany a un

87 Plini, *Naturalis Historia*, V, 8.

88 Solí, *Collectanea*, 31, 3: “Blemyas credunt truncos nasci parte qua caput est, os tamen et oculos habere in pectore”.

89 Isidor de Sevilla, *Etymologiae*, XI, 3, 17: “Blemmyas in Libya credunt truncos sine capite nasci; et os et oculos habere in pectore”.

90 Ed. A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 371.

91 Vegeu els passatges anàlegs de P-1 (Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 172-173), P-2 (Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 318-319) i Occ (Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 451).

92 Plini, *Naturalis Historia*, IV, 44. També apareix a Solí, *Collectanea*, X, 11: “celebrant quondam urbem Geraniam (Cathizon vocant barbaros), unde a gruibus Pygmaeos ferunt pulsos”.

93 M. Seligsohn, “Sambation”, p. 681-683.

94 Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 194-200 (P-1).

95 Ed. A. Cornagliotti, “Una redazione catalana”, p. 374. La versió de P-1, en canvi, afirma que els mercaders jueus tenen totalment prohibit comerciar en el territori del Preste (Ed. Ed. M. Gosman, *La Lettre du Prêtre Jean*, p. 202-204).

96 *Ibidem*.

97 *Epistola Presbiteri Iohannis*, § 41.

98 L. Bartolucci i F. Bellini, “Su una versione catalana”, p. 199-202.

recull de literatura miscel·lània conegut amb el nom de *Col·lecció Ben Sira*, compilada pel rabí Hayyim Cesarini i impresa a l'establiment de R. Astruc de Toulon, segons ens explica el colofó del mateix volum.⁹⁹ La *Carta* hebrea, editada i traduïda per Edward Ullendorf i Charles F. Beckingham,¹⁰⁰ segueix fidelment la versió catalana tant en el contingut com en l'ordenació dels paràgrafs. Així, per exemple, la *Carta* hebrea també descriu el poble dels blèmies: "And also there is in my country a nation who are very big, and their head is inside their chest and they have very high shoulders and their feet are like the feet of horses and they are very strong and they do not eat but barley and drink water".¹⁰¹ El mateix succeeix amb el fragment de les tribus d'Israel, que a les versions hebrees en general es desenvolupa molt extensament. Comparem ara el fragment sobre el riu Sambation que apareix als dos textos, on s'observa clarament la relació entre ambdós:

Encara sepiats que d'aquella mar de pedres corre hun flum qui vé de Paraýs ternal entre nos e la grant terra del rey Daniel, lo qual és jueu; e aquel riu corre tota la setmana sinó el dissapte que no-s mou gens fins lo diumenge de matí que torna tempestejar. E com aquest riu corre porta ab si tantes pedres precioses que no és en dir, e en aquell riu null temps hi ha aygua e tot quant pot aconseguir tot ho porta a la mar arenosa e null hom no y pot passar sinó el dissapte, mes emperò nos fem guardar lo pas, car si los Jueus podien passar grant damage darien als Christians e a Moros e encara més a la casa santa de Jherusalem".¹⁰²

"And may you know that from that sea of stones there issues a river which comes from Paradise and fows between us and between the great country of the great king Daniel, king of the Kews; and this river flows all the days of the week, but on the Sabbath it does not move from its place, until on the Sunday it returns to its strength. And when this river is full beyond its banks, it carries very many precious stones, and in this river there is no water. And everything that it encountres it carries to the sea Orenoso, and no one can cros sit except on the Sabbath. But we are placing guards ant the passages, for it the Kews were able to cross they would cause great damage in the whole world against Christians as well as Ishmaelites and against every nation and tongue

99 La *Col·lecció* es troba indexada a M. Steinschneider, *Catalogus Librorum*, No. 1363.

100 E. Ullendorf i C. F. Beckingham, *The Hebrew Letters*, p. 29-36 i 38-72.

101 Ed. E. Ullendorf i C. F. Beckingham, *The Hebrew Letters*, p. 66.

102 Ed. A. Cornagliotti, "Una redazione catalana", p. 373.

under the heavens, for there is no nation which can stand up to them".¹⁰³

Les dues versions prossegueixen explicant les forteses que posseeix el Preste a la frontera amb els jueus. La redacció hebrea també omet la menció del tribut, però el detall dels jueus comerciant un cop a la setmana a les forteses del Preste continua sent un tret exclusiu de la *Carta* catalana.

Veient totes aquestes concomitàncies, Bartolucci i Bellini consideren que "dal raffronto si rileva che vari termini o passi della versione ebraica appaiono essere traduzione del testo catalano".¹⁰⁴ Amb tot, els dos textos presenten divergències menors entre si: per exemple, la versió hebrea inclou el topònim "Pikonya"¹⁰⁵ per denominar a la terra dels pigmeus, seguint en aquest cas la tradició francesa. A més, cal tenir en compte que el text hebreu silencia o modifica la major part de referències a la religió cristiana. Al principi de la *Carta* del Ms. B-32, el Preste afirma la creença en la Trinitat,¹⁰⁶ però el fragment anàleg del text de 1519 només assenyalava que "it is proper for us to let you know that you should appreciate that we truly believe".¹⁰⁷ A més, el text hebreu parla amb desdeny de l'evangelitzador de les Índies, "the unclean Thomas the Apostle".¹⁰⁸ Per tot això, Bartolucci i Bellini consideren que la impressió constantinopolitana "sembra dipendere non dalla redazione catalana, che del resto presenta delle lacune, anche se non particolarmente gravi, bensì da un testimoni ad essa molto vicino ma a noi non pervenuto".¹⁰⁹ Amb tot, Ullendorf i Beckingham van suggerir que el text hebreu podria tenir una datació molt més primerenca, de finals del segle XII o principis del XIII, ja que la segona *Carta* hebrea que van editar es trobava en un manuscrit de 1271.¹¹⁰ A més, els estudiosos van vincular la versió hebrea de 1519 amb el text en francès antic editat per Slessarev,¹¹¹ tot

103 Ed. E. Ullendorf i C. F. Beckingham, *The Hebrew Letters*, p. 56-58. La part final s'ha modificat per lloar el poder de les tribus d'Israel, cosa que es correspon amb la perspectiva jueva sobre la llegenda que ofereix el text.

104 L. Bartolucci i F. Bellini, "Su una versione catalana", p. 201.

105 Ed. E. Ullendorf i C. F. Beckingham, *The Hebrew Letters*, p. 50. Els editors consideren que "Pikonya" és una corrupció hebrea del terme "Pygmia". Així doncs, "the corruptions in the Romance versions would only be comprehensible if these were dependent on the Hebrew text".

106 Ed. A. Cornagliotti, "Una redazione catalana", p. 366.

107 Ed. E. Ullendorf i C. F. Beckingham, *The Hebrew Letters*, p. 38.

108 *Ibidem*, p. 40.

109 L. Bartolucci i F. Bellini, "Su una versione catalana", p. 202.

110 E. Ullendorf i C. F. Beckingham, *The Hebrew Letters*, p. 17-18. Aquesta segona versió hebrea es troba al Ms. Adler 2237, actualment dipositat al Jewish Theological Seminary (E. N. Adler, "Catalogue of Hebrew Manuscripts", No. 121, p. 158).

111 *Ibidem*, p. 19.

i que van recalcar que “direct translation or dependence do not seem to be appropriate terms to characterize the nature of the process which we are concerned here”.¹¹² En definitiva, doncs, si atenem a les observacions dels dos estudiosos no podem fer afirmacions absolutes sobre la relació exacta entre la *Carta* hebrea de 1519 i la catalana de 1461. D'altra banda, les dues podrien provenir d'un text francès perdut amb fragments de P-1 i P2, com va suggerir Cornagliotti, però això xoca amb els pronunciaments d'Ullendorf i Beckingham sobre la independència de la versió hebrea respecte la tradició francesa.

En el seu estudi sobre la *Carta* de Despont, Compagna anunciava el descobriment d'una tercera versió catalana de la famosa missiva.¹¹³ El text en qüestió fou localitzat per Yann Dahhaoui (Universitat de Ginevra) en cinc pàgines volades inserides en un registre de minuts conservat a l'arxiu del Capítol de la catedral de Sion (Minutaire A 1bis). L'anàlisi paleogràfica suggereix, segons Dahhaoui, una datació del segle XIV. El text, per la seva part, està emparentat amb la versió francesa P-1, concretament, amb el segon grup de manuscrits (LSRKCONMDG). Inclou la salutació característica a Manuel Comnè i els fragments concernents als ocells alerions, els antropòfags i els pobles apocalíptics de Gog i Magog. Així doncs, la *Carta* de Despont de 1383, la *Carta* del manuscrit B 32 de 1461 i la *Carta* que acabem de descriure, trobada en un protocol notarial suís, constitueixen els tres exemplars localitzats pels estudiosos de redaccions catalanes de la *Carta del Preste Joan*. Així i tot, la popularitat de la llegenda a la Corona d'Aragó durant els segles XIV i XV fou molt més elevada que el que podria donar a entendre aquest nombre tan exigü de testimonis conservats. En aquest sentit, els inventaris de biblioteques d'aquesta època es fan ressò de la gran difusió del text.¹¹⁴

Aquesta popularitat s'explica gràcies a la vigència perllongada del gènere de les *mirabilia oriens*, que continuava despertant la fascinació dels lectors medievals provinents tant del món laic com de l'eclesiàstic. Novament, els inventaris de biblioteques ens informen de l'èxit d'aquestes històries fabuloses sobre l'Orient entre els lectors de la Corona d'Aragó. El viatge de Marco Polo, per exemple, va ser traduït al català durant la segona meitat del segle XIV (*Llibre de les províncies del gran emperador del Catai*), i és aquesta la versió que apareix a catàlegs libraris de 1361, 1410, 1419, 1421, 1423, 1439, etc.¹¹⁵ Cal destacar, a més, la popularitat dels *Viatges de John Mandeville*, un recull molt complet de la major part de meravelles i llegendes que circulaven entorn els territoris asiàtics. L'obra, originalment en anglonormand, també fou traduïda al català, però només hem conservat nou fragments dispersos.¹¹⁶

112 *Ibidem*, p. 27-28.

113 Compagna p. 262-263.

114 Aquests testimonis es troben llistats a L. Cifuentes, *La ciència en català*, p. 264.

115 Testimonis llistats a *Ibidem*, p. 262.

116 *Ibidem*, p. 265-268.

L'atracció per les fantasies d'Orient es conjuga amb un nou gust pels productes exòtics entre l'aristocràcia i la reialesa, com era comú entre les audiències del gòtic internacional.¹¹⁷ En aquesta fascinació, però, no hem de veure només un interès de caràcter purament llibresc o fantàstic, sinó també comercial. Ja des del segle XII, l'establiment dels regnes croats a Terra Santa va facilitar l'accés dels mercaders occidentals a les riques xarxes comercials del Pròxim Orient, on s'endinsaven buscant articles de luxe i una via d'accés a les preuades espècies índies i xineses, a les quals s'atribuïen fins i tot poders curatius.¹¹⁸ És en aquesta època on comencen les primeres incursions occidentals a l'Àsia central i oriental que hem vist a l'apartat introductori. A partir de la segona meitat del segle XIV, però, l'esfondrament de l'imperi mongol i dels seus estats successors (com per exemple els khans de Pèrsia) va obstaculitzar la ruta terrestre en detriment de la marítima, que anava de l'oceà Índic a la Mediterrània via el golf Pèrsic i el mar Roig.¹¹⁹ Els comerciants catalans dels segles XIV i XV manifestaven un gran interès en els productes provinents d'aquestes rutes, però els acostumaven a adquirir en els ports islàmics (Alexandria, Beirut) o cristians (Xipre, Rodes) de la Mediterrània oriental.¹²⁰ Per això, l'oceà Índic com a tal continuava sent una zona més o menys desconeguda, d'aquí que textos com la *Carta del Preste Joan* fossin encara considerats una font d'informació vàlida per conèixer aquest territori tan ambicionat comercialment.

3. Conclusions

La recepció de la *Carta del Preste Joan* en l'àmbit cultural català dels segles XIV i XV no fou tan insignificant com va suposar Cornagliotti en un primer moment. Conservem tres versions de la missiva apòcrifa escrites en català. La primera d'aquestes es troba al manual de 1383 del notari tortosí Jaume Despont, i constitueix el primer testimoni d'una traducció de la *Carta* a una llengua ibèrica. A més, està clarament emparentada amb la versió occitana editada per Gosman. Això no sorprèn tenint en compte les connexions literàries entre Tortosa i la França meridional que hem explicat. El fet que la *Carta* estigui en un protocol notarial, d'altra banda, reforça el paper dels notaris baixmedievals en la transmissió de la literatura medieval en llengua vulgar. A més, segons González Rolán,

117 Aquest nou gust per l'exotisme oriental s'observa en totes les arts de l'època. En l'àmbit pictòric, la identitat oriental dels personatges s'emfatitza amb vistosos turbants i teixits luxosos, per exemple, al retaule del Centenar de la Ploma (c. 1400-1420) d'Andreu Marçal de Saix o a l'*Adoració dels Mags* (1423) de Gentile de Fabiano. A nivell literari, els autors de l'anomenat roman idíl·lic es deliten representant un Orient "que afavoreix una plasmació literària idealitzada, que l'identifica amb la riquesa, l'opulència i l'artifici" (M. Simó, "La narrativa cavalleresca", p. 365). Fins i tot en les representacions teatrals el vestuari del sarraí adquireix especial elaboració i popularitat, doncs a més del torbant s'afegeixen cinturons d'orfebria, borles o amples barrets (González Montañés, *Drama e iconografia*, p. 152).

118 A. Riera, "Per trobar aromatitzants", p. 384.

119 D. Coulon, "El comercio de Barcelona", p. 243.

120 *Ibidem*, p. 243 i 246.

tant la versió catalana com l'occitana provenen d'una font llatina comuna, el text *Bearbeitung III*, sent el text català el més proper a l'original. La segona *Carta* catalana, per la seva banda, es troba en el manuscrit B 32 de la Pierpont Morgan Library (c. 1461), un recull de textos devocionals que ens trasllada a l'àmbit dels ordes mendicants, confirmant, doncs, que la figura del Preste Joan era coneguda i apreciada tant en ambients laics com eclesiàstics. Aquesta versió, a més, provindria d'un text encara desconegut que aglutinaria elements de les dues redaccions franceses en prosa identificades per Gosman. Per últim, cal destacar el parentiu detectat amb la versió hebrea impresa a Constantinoble l'any 1519, tot i que resulta difícil determinar la relació exacta entre ambdues redaccions. Finalment, la tercera versió catalana es troba inserida en un protocol notarial del segle XIV conservat a la catedral de Nostra Senyora de Sion. El text, en aquest cas, deriva de la versió francesa P-1. En resum, i atenint-nos als testimonis conservats, sembla prudent afirmar que l'espai literari francès tingué una importància capital en la transmissió de la *Carta* a Catalunya. Això és comú en relació amb altres gèneres literaris provinents de la zona geogràfica francesa, com la poesia trobadoresca o el roman artúric, que també foren profusament conreats pels autors catalans.¹²¹

Per què la *Carta* continuava atraient l'interès de les audiències catalanes dels segles XIV i XV? Les pulles a l'imperi bizantí i els debats sobre el poder temporal i espiritual ja havien perdut el seu sentit en la nova realitat política de l'Europa baixmedieval. En canvi, el seu contingut meravellós continuava exercint un gran poder de fascinació, estimulat per la nova afició al luxe i a l'exotisme propis del gòtic internacional. La llegenda del Preste Joan, a més, formava part del coneixement fabulós que es tenia a Europa de les terres d'Extrem Orient, situades en el punt de mira dels comerciants per ser el lloc de procedència de les espècies i altres productes exòtics. En aquest sentit, doncs, cal relacionar la popularitat de la *Carta* a Catalunya amb l'expansió política i comercial de la Corona d'Aragó vers la Mediterrània oriental, que va mantenir ben viva l'atracció cap a aquests textos i llegendes sobre l'Orient.

121 Per a una revisió de la influència del roman artúric francès a Catalunya, vegeu P. Bohigas, "La matèria de Bretanya", p. 275-294.

BIBLIOGRAFIA

- Alberic de Trois-Fontaines, *Chronica*, ed. Scheffer-Boichorst, Paul, *MGH*, SS., 23, Hannover, 1874.
- Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, trad. Ilatí Bruns, Paulus Iacobus; Kirsch, Georgius Guilielmus, *Gregorii Abupharagii sive Bar Hebraei Chronicon Syriacum*, Leipzig, A. F. Bohemium, 1789.
- Epistola presbiteri Iohannes*, ed. Brewer, Keagan, *Prester John: The Legend and its Sources*, Farnham/Burlington, Ashgate, 2015, p. 46-66.
- Isidor de Sevilla, *Etymologiae*, ed. Lindsay, Wallace M., Oxford-Nova York, Oxford University Press, 1911.
- Jacques de Vitry, *Epistola VII*, ed. Huygens, Robert B. C., *Serta mediaevalia. Textus varii saeculorum X-XIII. Tractatus et epistulae*, CCCM, 171, Turnhout, 2000.
- Jordà de Catalunya, *Mirabilia Descripta*, ed. Yule, Henry, *Mirabilia Descripta: the Wonders of the East*, Londres, Hakluyt Society, 1863.
- Marco Polo, *Livres des merveilles du monde*, ed. Benedetto, Luigi F., *Il Milione di Marco Polo*, Florència, [s.n.], 1928.
- Odoric de Pordenone, *Relatio*, ed. Van den Wyngaert, Anastasius, *Sinica Franciscana*, 1, Florència, 1929.
- Otto de Freising, *Chronica sive historia de duabus civitatibus*, ed. Hofmeister, Adolf, *MGH*, SS. RGUS, 45, Hannover, 1912.
- Plini el Vell, *Naturalis Historia*, ed. Mayhoff, Karl. F. T., Leipzig, Teubner, 1906.
- Solí, *Collectanea rerum memorabilium*, ed. Mommsen, Theodor, Berlín, apud Weidmannos, 1895.
- William de Rubruck, *Itinerarium*, ed. Van den Wyngaert, Anastasius, *Sinica Franciscana*, 1, Florència, 1929.
- Adler, Elkan N., *Catalogue of Hebrew Manuscripts in the collection of E. N. Adler*, Cambridge, Cambridge University Press, 1921.
- Bartolucci, Lucia, "Ancora sulla *Lettera del Prete Gianni*: Il Volgarizzamento Italiano del MS. N²", *Quaderni di Lingue e Letterature*, 22 (1997), p. 15-23.
- Bayerri, Enric, "Una descripció geogràfica novelesca en català del segle XIV", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 12 (1925), p. 29-36.
- Bohigas, Pere, "La matèria de Bretanya a Catalunya", *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, p. 275-294.
- Brewer, Keagan, *Prester John: The Legend and its Sources*, Farnham/Burlington, Ashgate, 2015.

- Bruun, Philipp, "Die Verwandlungen des Presbyter Johannes", *Zeitschrift der Gesellschaft für Erkunde zu Berlin*, 11 (1876), p. 279-314.
- Chimeno, Ana Belén, *El Preste Juan en los Libros de Viajes de la literatura española medieval*, Madrid, Fundación Universitaria Española, 2011.
- Cifuentes, Lluís, *La ciència en català a l'Edat mitjana i el Renaixement*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2006.
- Compagna, Anna Maria, "I testi di viaggio all'interno di una tipologia delle trattazioni geografiche. Un'altra trattazione catalana della Lettera del Prete Gianni", *Medioevo romanzo orientale. Il viaggio nelle letterature romanze e orientali*, Soveria Mannelli, Rubettino Editore, 2006, p. 253-263.
- Compagna, Anna Maria, "La tradición extravagante de la literatura: notarios poetas", *Medievalismo en Extremadura. Estudios sobre Literatura y Cultura Hispánicas de la Edad Media*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2009, p. 63-71.
- Cornagliotti, Anna, "Una redazione catalana della «Lettera del Prete Gianni» (Pierpont Morgan Library ms. B 32)", *Zeitschrift für romanische Philologie*, 113 (1997), p. 359-379.
- Coulon, Damien, "El comercio de Barcelona con Oriente en la Baja Edad Media (siglos XIV y XV)", *Els catalans a la Mediterrània Oriental a l'Edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 243-255.
- Faral, Edmond, *Recherches sur les sources latines des contes et romans courtois du Moyen Âge*, Paris, Librairie Champion, 1913.
- González Montañés, Julio, *Drama e iconografía en el arte medieval peninsular (siglos XI-XV)*, Universidad Nacional de Educación a Distancia (tesis doctoral).
- González Rolán, Tomás, "Viaje imaginario y utopía: La difusión de la *Carta del Preste Juan* en la España del siglo XV", *Revista de Estudios Latinos*, 14 (2014), p. 97-117.
- Gosman, Martin, *La Lettre du Prêtre Jean. Édition des versions en ancien français et en ancien occitan*, Groningen, Bouma's Boekhuis, 1982.
- Hamilton, Bernard, "Prester John and the Three Kings of Cologne", *Studies in Medieval History presented to R. H. C. Davis*, Londres/Roncheverte, Hambledon Press, 1985, p. 171-185.
- Hauf, Albert G., "Història versus literatura: Apunts sobre Rodes, Grècia i l'Orient en textos catalans medievals", *Els catalans a la Mediterrània Oriental a l'Edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 327-358.
- Helleiner, Karl F., "Prester John's Letter: a mediaeval utopia", *The Phoenix. The Journal of the Classical Association of Canada*, 13 (1959), p. 47-59.

- Kampers, Franz, *Die Deutsche Kaiseridee in Prophetie und Sage*, Munic, H. Lüneberg, 1896.
- Le Goff, Jacques, *La civilización del occidente medieval*, Juventud, Barcelona, 1969 (Trad. Josep de Calassanç).
- Marinescu, Constantin, "Le Prêtre Jean, son pays, explication de son nom", *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, 10 (1923), p. 73-112.
- Moran, Josep, "Aspectes sintàctics de l'occità antic comparats amb els del català", *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 41 (2006), p. 71-76.
- Olschki, Leonardi, *Storia letteraria delle scoperte geografiche*, Florència, Leo. S. Olschki, 1937.
- Oppert, Gustav, *Der Presbyter Johannes in Sage und Geschichte*, Berlín, Verlag von Julius Springer, 1864.
- Popeanga, Eugenia, "La carta de Preste Juan: las versiones castellana y catalana", *Cuadernos de Filología Italiana*, No. extraordinario (2000), p. 149-160.
- Querol, Enric; Baiges, Ignasi; Vidal, Jacobo, "La cultura escrita a l'edat mitjana", *Història de les Terres de l'Ebre. Art i cultura*, Tarragona, Fundació Ilercavònia Futur-Universitat Rovira i Virgili, 2010, p. 134-142.
- Richard, Jean, "The *Relatio de Davide* as a source for Mongol History and the Legend of Prester John", *Prester John, the Mongols and the Ten Lost Tribes*, Aldershot, Variorum, 1996, p. 139-158.
- Riera, Antoni, "Per trobar aromatitzants, per reunir condiments, s'explora l'univers sencer. Les espècies orientals a Catalunya al segle XII", *Els catalans a la Mediterrània Oriental a l'Edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 359-387.
- Said, Edward, *Orientalism*, Londres, Penguin, 2003.
- Salvadore, Matteo, "The Ethiopian Age of Exploration: Prester John's Discovery of Europe, 1306-1458", *Journal of World History*, 21 (2011), p. 593-627.
- Seligsohn, Max, "Sambation", *Jewish Encyclopedia*, 10, Nova York, Funk & Wagnalls, p. 681-863, 1901-1906.
- Simó, Meritxell, "La narrativa caballeresca als segles XII i XIII", *Literatura europea dels orígens. Introducció a la literatura romànica medieval*, Barcelona, Editorial UOC, p. 259-388.
- Slessarev, Vsevolod, *Prester John: the Letter and the Legend*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1959.
- Steinschneider, Moritz, *Catalogus librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana*, Berlín, Typis Ad. Friedländer, 1852-1860.
- Ullendorf, Edward; Beckingham, Charles F., *The Hebrew Letters of Prester John*, Oxford, Oxford University Press, 1982.

- Vasiliev, Alexander, "Prester John and Russia", *Prester John, the Mongols and the Ten Lost Tribes*, Aldershot, Variorum, 1996, p. 187-196.
- Vidal, Jacobo, *Les obres de la ciutat. L'activitat constructiva i urbanística de la Universitat de Tortosa a la baixa edat mitjana*, Barcelona, PAMSA, 2008.
- Waard, Roelof van, *Etudes sur l'origine et la formation de la Chanson d'Aspremont*, Groningen-Batavia, J. B. Wolters Uitgevers-Maatschappij, 1837.
- Wagner, Bettina, *Die 'Epistola Presbiteri Johannis'*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2000.
- Wittkower, Rudolf, "Marvels of the East. A Study in the History of Monsters", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 5 (1942), p. 159-197.
- Zarncke, Frederick, "Der Priester Johannes, Erste Abhandlung", *Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, 7 (1879), p. 827-1039.